

DOI 10.33294/2523-4234-2022-32-1-74-100

УДК [261.8(476:47+57:438:=161.2)]"1930/1937"

Наталія Михайлівна КОЛБ

ORCID: 0000-0003-4449-1991

Ірина Василівна ОРЛЕВИЧ

ORCID: 0000-0002-7530-9833

Релігійність та національність: актуальні питання Пінських унійних конференцій 1930–1937 рр.

Проаналізовано перебіг Пінських унійних конференцій 1930–1937 рр., метою яких було обговорення унійної акції на східних теренах Польщі. Показано, що основними проблемами, які дискутувалися, були історичний досвід унійних акцій та обрядові аспекти у справі єднання Церков, зокрема тогочасний стан православ'я в різних країнах (насамперед у Росії й Польщі).

Важливою характеристикою цих зібрань стала їхня національна спрямованість. Це виявлялося передовсім у намаганні забезпечити новій унії збереження східного церковного обряду та захистити права рідної мови кожної нації-члена нової церковної організації. Український і білоруський народи, відстоюючи свої мовні права в релігійній сфері, зуміли протистояти русифікаційним та колонізаційним процесам.

Ключові слова: Пінські унійні конференції 1930–1937 рр., неоунія, II Річ Посполита, єпископ Миколай Чарнецький, українці, білоруси

**Natalia Kolb
Iryna Orlevych**

Pinsk Union Conferences of 1930–1937: Religious and National Component

The course of the Pinsk Union Conferences of 1930–1937 is analyzed, the purpose of which was to discuss the union action in the eastern part of Poland. It is shown that the main issues discussed were the analysis of the historical experience of union actions and the discussion of ritual aspects of the unity of the Churches, in particular the delineation of the then state of Orthodoxy in different countries (especially Russia and Poland), clarifying the main differences between the Catholic and Orthodox moral systems, etc.

It is noted that the Pinsk Union Conference received a significant resonance in society, with new force drew attention to the idea of a union action on the Ukrainian-Belarusian lands in Poland. Her remarkable achievement was the Pope's appointment of a special Apostolic Visiting Bishop for Catholics of the Byzantine-Slavic Rite in Poland. This dignity was embraced by the Redemptorist Father Mykolai Charnetskyi, a Ukrainian priest of the Greek Catholic rite.

An important component of the conference was its national character. The conference, ensuring the new union of preserving the eastern features, defended the rights of the native language of each nationality, a member of the new church organization. Ukrainian and Belarusian peoples, defending

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

their linguistic rights in the religious sphere, managed to resist the Russification and Polonization processes. This eventually led to a negative attitude towards the neo-union action among Polish society, the government and a large part of the Polish clergy.

It is concluded that the Pinsk Conferences have demonstrated that the neo-union has played a positive role in the issue of national identity of the Ukrainian and Belarusian peoples, bringing to the agenda the national factor.

Keywords: Pinsk Union Conferences of 1930–1937, neo-union, The Second Polish Republic, Mykolai Chametskyi, Ukrainians, Belarusians

Приєднання у 1923 р. до складу II Речі Посполитої західноукраїнських земель (Волині, Підляшшя, Полісся), значну частину населення яких становили українці, зумовило пошуки владою шляхів і методів їх інкорпорації. Влада намагалася інтенсифікувати національну асиміляцію, надаючи преференції інтересам Католицької церкви й водночас використовуючи релігію як інструмент інтеграції некатоліків [8]. З погляду Апостольського престолу й католицької єрархії, прилучення цих колись унійних теренів формувало сприятливі умови для реалізації віковичного прагнення до злуки Православної та Католицької церков з перспективою поширення цієї ідеї далі на схід – на територію Росії [18, с. 82].

Із метою навернення православних на католицизм польська влада створила неонійну Церкву – Римо-католицький костел східного обряду (фігурувала також під назвами “неоунія”, “католицизм східного обряду”, “східний обряд”, “біритуалістична (двообрядова) унія”). Її особливість полягала в тому, що богослужіння здійснювалися церковнослов’янською мовою і були ідентичні православним. Ініціатива заснування такої церковної структури належала польському римо-католицькому єпископатові, а саме підляському владиці Генрикові Пшездецькому, який і подав Апостольській столиці план цієї акції. У 1923 р. ідею схвалив папа Пій XI [8].

У міжвоєнний період існувала низка платформ, де збиралися представники різних європейських (насамперед слов’янських) народів, обговорюючи проблему об’єднання Церков: Велеградські з’їзди, конференції в Любляні та Празі. Проте питання унійної акції на східних теренах Польщі практично не опинялося в полі їхнього зору. Тож виникла гостра потреба в організації спеціального форуму, присвяченого саме цьому питанню.

Завдання пропонованого дослідження – висвітлити перебіг конференцій, що відбувались у Пінську протягом 1930–1937 рр., простеживши їхній резонанс у суспільстві, значення для національної ідентичності українського та білоруського народів. Розвідка головно, базується на виданих у час їхнього проведення Виділом східного обряду Пінської біскупської курії конференційних звітах, що містять детальний опис цих зібрань, публікаціях про ці події в українському греко-католицькому часопису “Нива” та інших періодичних українських та польських виданнях.

Перша унійна конференція відбулася 23–24 квітня 1930 р. “Пінськ таки чи не найкраще надається для таких конференцій, – зазначав учасник зібрання, греко-католицький священник і редактор “Ниви” Петро Хомин, – [...] головно завдяки тій обставині, що місто лежить майже на межі, де кінчиться етнографічна територія українська, а зачинається білоруська, де два найблизші собі по крові і по історичній

традиції словянські брати подають собі братерську руку, – а ціла унійна акція й розрахована в першу чергу на ті українсько-білоруські області” [28, с. 322]¹. Ініціаторами та організаторами такого з’їзду стали духівник Пінської латинської духовної семінарії білорус о. д-р Казимир Кулак та о. Ян Урбан [33, s. 3], а покровителем – щирий прихильник ідеї церковної злуки місцевий римо-католицький єпископ Жигмонт Лозінський.

Наради розпочалися архієрейською Службою Божою (у каплиці духовної семінарії), яку відправив владика Лозінський у супроводі хору семінаристів (вони також виконали пісні українською й польською мовами). У проповіді наприкінці богослужіння архієрей мовив, що великою перешкодою для єднання Церков на українських і білоруських теренах Польщі є передовсім національний, обрядовий та релігійний фанатизм. Зі св. Літургії (її правив греко-католицький священник – професор Богословської академії у Львові о. Тит Галущинський, ЧСВВ) почався і другий конференційний день [27, с. 183].

Учасниками зібрання були 36 священнослужителів (представників чорного і білого духовенства) і 22 слухачі – вихованці духовної семінарії в Пінську. Згідно з опублікованим звітом, лише кільканадцять з них належали до східнослов’янського обряду², а більшість становили поляки. Серед доповідачів конференції, однак, бачимо й українських греко-католицьких священників з Галичини. Не приїхали, натомість, єпископи Віленської архідієцезії, Любельської, Луцької й Підляської дієцезій та митрополит Греко-католицької церкви Андрей (Шептицький) (останній – через хворобу), обмежившись тільки вітальними листами [33, s. 7–9]. Запрошення до участі надсилали й місцевому православному владиці, проте той ним не скористався. Президію конференції склали: ігумен о. Володимир Пйонткевич (східного обряду) з Альбертина, вже згаданий о. Т. Галущинський (головавав під час першого дня засідань) та прелат Леопольд Шуман з Луцька (керував зібранням на другий день заходу).

На конференції прозвучало сім доповідей, які за тематикою можна поділити на дві групи: 1) аналіз історичного досвіду унійних акцій та 2) обговорення обрядових аспектів церковної злуки. Домінувала, звісно, друга тематика. Так, коментуючи резонанс на той час працю о. Кирила Королевського “Уніатизм”, василіянин

¹ В іншій публікації священник подав цікаву характеристику Пінська, зазначивши, що це повітове місто Поліського воєводства охоплювало понад 30 тис. мешканців, з яких 70 % склали євреї. Автор зауважив, що польські статисти, а також окремі українські географи відносять Пінськ до білоруських етнічних територій, однак спостереження показують, що населення в місті й навколишніх селах розмовляє українською (як самі кажуть – “хохольською”) мовою, яка зберегла багато архаїчних форм. Одяг також переважно український: білі, часто вишивані (здебільша рослинними мотивами) сорочки, білі штани, сірі або бурі сіраки, підперезані червоним вовняним поясом; взували найчастіше лапці з лика, на голові носили кашкет. Попри це, місцева українська громада не має жодних національних установ – ні школи, ні церкви, ні освітніх і культурних товариств, ані часописів. Та й українські науковці не досліджують “цієї закутини своїх етнографічних територій” [26, с. 312–313].

² Виділ східного обряду Пінської біскупської курії видав “Пам’ятки” шести конференцій, опублікувавши таким чином детальний звіт про перебіг цих заходів, а також перелік присутніх на них.

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

о. Йосафат Скрутень наголосив, що не існує абсолютно чистих обрядів, запозичення в них нерідко зумовлені обставинами й потребами самих вірян, тому для духовенства головним має бути не чистота обряду, а сприятливість діючих релігійних практик для виконання духовної місії Церкви. Інший доповідач, пресвітер Львівської греко-католицької архієпархії о. Зенон Каленюк, роздумуючи над доцільністю використання для навернення православних галицького греко-католицького обряду, назвав це некорисним через окремі нововведення в ньому, що можуть вести навіть до згіршення віруючих. Своєю чергою, єзуїт східного обряду о. Антоній Домбровський вказав, що православні дуже прив'язані до своєї російсько-синодальної традиції і її збереження значно полегшить унійну працю. Він підкреслив, що віряни зважають передовсім на зовнішню форму, важко сприймаючи й найменші зміни, тим паче ті, що дуже схожі на латинізацію чи денаціоналізацію. Водночас промовець закликав католицьке духовенство пізнавати красу, багатство й глибину східного обряду, долати упередження до нього. Адже саме від позиції латинського клиру залежить, якою буде думка Сходу про Католицьку церкву.

Після доповіді о. А. Домбровського (під назвою “Що говорить за прийняття обряду російської синодальної форми для православних, які навертаються”) “контр-реферат”, у досить гострому тоні, виголосив о. З. Каленюк, який представив власне бачення форми греко-слов'янського обряду. За словами священника, зовнішньо це духовенство не відрізняється поза церквою від латинського (воно не носить, наприклад, бороди), немає кардинальних відмінностей і в церковному одязі, у вигляді храму і т. п. [33, s. 102–103].

Аналізуючи методи запровадження унії серед православного люду, о. А. Домбровський стверджував, що не варто вимагати від православних цілковитого навернення на католицизм (конверсія – це справа цілком індивідуальна), зміни своєї релігії – достатньо дбати про їхнє єднання з католиками [33, s. 65]. Священник Ян Василевський висноував, що в унійних місіях необхідно демонструвати незацікавленість і любов до Росії. Навертати ж потрібно починаючи і від єрархії, і від люду, залежно від обставин [33, s. 66].

Двічі виступав на конференції редактор газети “Przegląd Powszechny” єзуїт о. Я. Урбан. Він розкрив суть розбіжностей у розумінні католиками і православними поняття “соборна Церква” та запросив присутніх поміркувати, чи доцільно, з огляду на інтереси унійної акції, замінити у Символі віри термін “соборний” на “католицький”. З одного боку, це постійно нагадуватиме католикам східного обряду, що вони сповідують ту саму віру, що й вірні західного обряду. З іншого, такий крок, через консервативність нововернутих, може викликати в них острах і спротив [11, с. 357].

У завершальній конференційній промові о. Я. Урбан акцентував, що на цей момент створено ідеальні умови для навернення до Католицької церкви трьох мільйонів нез'єдинених, які опинилися в складі Польської держави. Потужним помічником у цій справі для католицького клиру стануть понад три мільйони галицьких уніатів. Наразі ж унійна акція розвивається повільно, натрапляє на численні труднощі, все ще не здобувши багато прихильників ні серед духовенства, ні серед мирян. Це пояснюється існуванням історично набутих страхів та упереджень, що притаманні і для

католицького, і для православного середовища. Католики ніяк не можуть позбутися неприхильного ставлення до східного обряду, який в їхній свідомості є одним із символів поневолення, а також часто припускають нежиттєздатність унійної ідеї, – звідси й гасла про навернення православних відразу на римо-католицизм як значно певніший варіант. Православні, натомість, побоюються, що через унію опиняться під загрозою латинізації й полонізації [11, с. 357].

Значущою складовою унійної діяльності цей єзуїт називав її національний характер. Власне тому священникам слід використовувати мову своєї пастви, тобто українську на південно-східних землях та білоруську – на північно-східних. Допускав о. Я. Урбан і вживання російської як церковної та мови “високої літератури”, хоча й визнав, що це здатне спровокувати закиди в підтримці чужої для народу культури³. Важливим напрямком місійної діяльності, на переконання доповідача, є видання релігійної преси національними мовами віросповідних громад. Навівши як позитивні приклади віленські часописи “Chryścijańska dumka”, який виходив білоруською, та “Християнин”, що публікувався російською, католицький священник запропонував другий з них видавати українською та білоруською мовами, причому в більш популярній формі, орієнтуючись на широке коло мирян. Засигналізував він і потребу заснування окремого церковного часопису для українців, на шпальтах якого їхньою рідною мовою висвітлювалися б релігійні, церковні та національні справи народу. Підсумовуючи, о. Я. Урбан констатував, що без вирішення національного питання унія ніколи не пустить глибокого коріння в народі, бо залишиться для нього чужою. Віруючим потрібен аргумент, який нівелюватиме закиди у зрадництві через прийняття іншої віри, показуючи її переваги: проповіді та релігійна література рідною мовою, “відмосковлення” богослужінь (церковний текст вимовляється по-народному), душпастирі – порадики й помічники не тільки в релігійних, а й у культурно-національних і економічних справах.

Ще однією перешкодою в розвитку унійної праці в Польщі, – вважав о. Я. Урбан, – є відсутність окремого єпископа та єдиного центрального органу, які керували б цілою акцією. Це породжує неузгодженість в організації роботи та сприяє появі в суспільній свідомості думки, що ця унія є чимось тимчасовим, непевним і латинізуючим. Відтак доповідач виступив з ініціативою просити Апостольський престол номінувати для уніатів єпископа, хоча б для понтифікальних богослужінь, або єпископа-вікарія латинських єрархів, як це донедавна було в Америці.

Доповіді, присвячені обрядовим аспектам, супроводжувалися жвавим обговоренням. Зосібна, о. Т. Галушинський висловив упевненість, що до синодального обряду в унійних парафіях треба впроваджувати й окремі обов’язкові католицькі практики (як-от почитання Пресвятої Євхаристії, сповідальниці, тихі Служби Божі, культ святих латинської Церкви). Ігумен В. Пйонткевич наполягав на розвіюванні всіх підозр щодо того, що унійні діячі є агентами польського уряду та мають на меті

³ Кореспондент часопису “Нива” підкреслював, що деякі священники-місіонери з Галичини, не зважаючи на те, що “укр. наріч православний бореться за відмосковлення своєї Церкви”, без жодної причини активно послуговуються російською мовою в проповідях, богослужіннях та публікаціях [27, с. 189].

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

полонізувати православних. “Слов’янське братерство може бути здійснене тільки в кат. Церкві, яка кожному народови лишає все його питоме і рідне”, – переконував цей промовець [27, с. 190]. Загалом, як згодом узагальнив кореспондент “Ниви”, позиція недопущення будь-яких полонізаційних чи латинізаційних заходів при відновленні унії на конференції виразно домінувала.

На цьому зібранні було обрано комітет, який мав займатися організацією наступних з’їздів. До нього ввійшли: із Варшави – Ян Пошкробко і Мишковський; із Кракова – др Я. Урбан; із Любліна – проф. університету Піотр Антоній Кремер; із Познані – Франц Рутковський; із Седльце – єпископ Чеслав Соколовський; із Вільна – др Ігнатій Свірський; із Луцька – прел. Леопольд Шуман і др Юзеф Бурачевський; зі Львова – Т. Галушинський. Постановили, що з’їзди проходять періодично, їхні результати оприлюднюватимуться, працюватиме постійний організаційний комітет [33, s. 126–127]. Були схвалені пропозиції о. К. Кулака: про заснування семінарії східного обряду; про друк підручника з догматичної, моральної й пастирської теології для священників, які перейшли з православ’я; про видання наукового часопису унійного спрямування; про переклад польською або російською мовою моральної теології. Що ж до обряду, то вирішено триматися синодальної форми та, усуваючи впливи московські й місцеві, прагнути до відтворення чистої форми грецького обряду [33, s. 127].

Наступну конференцію запланували на серпень 1931 р. На завершення з’їзду о. Т. Галушинський провів подячне богослужіння у греко-католицькому обряді [33; 27].

Перша пінська унійна конференція отримала значний резонанс у суспільстві, з новою силою привернувши увагу до унійної ідеї на українсько-білоруських землях у Польщі. Озвучені на цьому зібранні заяви сприяли послабленню недовіри та застережень серед православних (особливого розмаху унійний рух набував на українських етнічних територіях, унаслідок невдоволення русифікаційною політикою Православної церкви [2, с. 316–317]). В унісон із конференційними заявами часописи зверталися до польських світських і духовних кіл із закликами не трактувати процес неоунії як політичну справу. Наголошувалося, що унійна акція має бути вільною від полонізаційних тенденцій та ставлення до східного обряду як нижчого, зіпсутого, чи просто вияву прагнення підпорядкувати Схід Заходіві [9]. Інакше Польща може втратити релігійного союзника, а також, з огляду на високу національну свідомість українців, білорусів і литовців, буде змушена визнати право побутування їхніх національних мов у рамках латинського обряду, а це підважить “польськість” Римокатолицької церкви [1; с. 486–487].

Прикметно, що було реалізовано чи не всі резолюції цієї Пінської конференції. Так, виголошені на ній доповіді вийшли окремим збірником “Pamiętnik I konferencji kapłańskiej w sprawie Unji kościelnej w Pińsku”. У 1931 р. на кошти Конгрегації “Pro Russo” в Дубні почала діяти Папська семінарія східного обряду – найбільший навчальний заклад для підготовки священників Католицької церкви східно-візантійського обряду. Духовне управління нею здійснював єпископ Адольф Шельонжек, а ректором став о. А. Домбровський. Викладали в семінарії українською мовою (за винятком догматичного богослов’я, яке читалося латиною). При відборі претендентів на навчання перевага надавалася українцям і білорусам зі східних територій Польщі та емігран-

там із Росії й України. Планувалося, що цей освітній заклад матиме два відділи: для колишніх православних єреїв, які прийняли унію, і для кандидатів духовного стану, які мають іспит зрілості [15, с. 77; 2, с. 316–317].

Визначним досягненням I Пінської конференції вважалося також призначення папою спеціального апостольського єпископа-візитатора для католиків візантійсько-слов'янського обряду в Польщі. Цей уряд обійняв український греко-католик – о. редemptорист Миколай Чарнецький. Його єпископська катедра містилася в Ковелі, а резиденція розташувалася в Дубенському монастирі [10, с. 44]. Після призначення владика Чарнецький майже два місяці візитував підпорядковані його юрисдикції терени [6, с. 74], і за результатами цього пастирського огляду організував нарадчу конференцію у Варшаві, запросивши на неї папського нунція та римо-католицьких архієреїв відповідних східних єпархій (на запрошення відгукнулися лише преосвященні Лозінський і Пшездзецький, натомість віленський архієпископ та луцький і люблінський єпископи не прибули). Наприкінці серпня 1931 р. владика Миколай вирушив до Рима зі звітом про цю візитацію та стан унійної акції в Польщі [2, с. 316–317].

Пожвавлення унійного руху й посилення позицій Католицької церкви візантійсько-слов'янського обряду викликало помітне занепокоєння в польських колах. Вони вбачали в цьому серйозну загрозу польським державним, національним і релігійним інтересам, а також підґрунтя для русифікації українців і білорусів. Тому наполягали, щоб навернення православних відбувалося тільки на римо-католицький обряд. Прихильники ж розвитку Католицької церкви східного обряду переконували, що унійна акція не несе жодної загрози, а ситуація загострюється через надмірне втручання держави, яка зобов'язана лише пильнувати, аби обрядова акція не набула рис фанатичної релігійної війни. Надуманим називали й аргумент про Унійну церкву як чинник русифікації українців та білорусів, бо таку функцію насправді може виконувати радше православ'я з його мовою служіння, тимчасом як діячі унійної акції послуговуються і російською, і українською та білоруською, прокладаючи цим двом, досі упослідженим мовам шлях до відновлення права на побутування в Церкві [5, с. 302].

Шквал гострої критики й недовіри до неоунійної акції загалом та її діячів зокрема (насамперед єпископа Чарнецького й альбертинських єзуїтів), що вибухнув перед черговою унійною конференцією в Пінську (на сторінках частини польських газет), до останнього моменту ставив під сумнів доцільність цього церковного форуму. Однак 1 листопада 1931 р. він таки розпочав свою роботу. Протектором знову виступив місцевий єпископ Лозінський, а організатором – префект духовної семінарії о. д-р К. Кулак [28, с. 321–322]. II конференція також почалася з архієрейської Служби Божої, яку відслужив могилівський архієпископ і митрополит Едуард Ропп. Літургії передувала проповідь єпископа Лозінського. Владика вказав, що акція відновлення єдності Церкви, попри своє надзвичайне значення, змушена долати значні перешкоди. Їх чинять передусім противники церковного з'єдинення – як католики, так і православні. Проте і в середовищі прихильників унії та її активних діячів існують непорозуміння через різне бачення обрядової форми, що має стати візуальною основою об'єднання: одні вважають, що треба обрати галицьку, інші – синодальну, ще інші виступають за злиття цих форм і створення нової.

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

У II конференції взяли участь 90 осіб: 57 священнослужителів і 33 вихованці Пінської духовної семінарії [34, s. 15–17]. Українське духовенство репрезентували п'ять греко-католицьких священників з Галичини – о. ректор Йосип (Сліпий), о. д-р Андрій Ішак, о. проф. Тит Галущинський, о. ігум. Йосип Заячківський та о. Петро Хомин. Тим часом із українських унійних теренів (Волині, Холмщини, Підляшшя) не прибув ніхто. У президію ввійшли всі присутні єпископи (їх було п'ятеро), а також оо. Т. Галущинський, Й. Сліпий та В. Пйонткевич. Головував єпископ Лозінський. Прочитали вітальні листи від митрополита Шептицького, який знову не зміг приїхати через недугу, та від Стефана Решитила, протоігумена василіан в II Речі Посполитій [34, s. 102].

Було заслухано шість доповідей. Дві з них стосувалися Православної церкви – її тогочасного стану в різних країнах (насамперед Росії й Польщі) (о. Я. Урбан) і головних відмінностей між православною та католицькою моральними системами (о. д-р Ігнатій Свірський). Під час обговорення мовилося про те, що в межах реалізації ухвали минулорічної конференції вже триває робота над перекладом російською мовою підручника з моральної теології для священників-конвертитів. При цьому єпископ Ропп ще раз нагадав, що вимогою часу є проведення унійної діяльності мовою віросповідних громад, а отже, всі видання слід перекладати передовсім білоруською та українською, а якщо йтиметься про унійну працю також із перспективою на Росію – то й російською. Своєю чергою, Й. Сліпий зауважив, що не достатньо просто перекласти підручники – їх потрібно пристосувати до реалій життя Східної Церкви, здобуваючи тим самим симпатію православних.

Решта виступів були своєрідними роздумами про шляхи розвитку унійної акції на українсько-білоруських православних землях. Порушувалися питання щодо запровадження в Католицькій церкві візантійсько-слов'янського обряду celibату для духовенства (о. Т. Галущинський) і вшанування культу Пресв. Євхаристії (о. А. Ішак). Більшість учасників обговорення зазначили, що ці традиції невластиві для Східної церкви й можуть викликати несприйняття. Тільки архієпископ Ропп наполягав на тому, що не можна висвячувати одружених кандидатів до духовного стану, але й він не заперечував проти навернених із православ'я вже пошлюблених священників. Ректор Богословської академії Й. Сліпий підкреслив, що в Східній церкві celibси й одружені єреї мають однакові права, а час у цьому питанні сам усе розставить на місця; стосовно ж культу Пресв. Євхаристії, то його необхідно узгодити з східно-церковними обрядовими традиціями й ученням св. отців.

Запрошенням до розгляду цілої низки аспектів унійної праці стала доповідь о. Я. Урбана. Так, він розмірковував, чи цю роботу належить обмежувати спілкуванням з православними, чи створювати також місійні станиці; як називати навернених – уніатами, католиками, римськими православними; чи творити новий обряд, коли вже існує галицький варіант; чи вступати в полеміку з ворожою католицькою та православною публіцистикою; чи видавати унійний часопис різними мовами. Редактор газети “Przegląd Powszechny” вкотре закликав завше пам'ятати, що унійна акція не є політичною справою, що для її успішності треба звертатися до вірних їхньою рідною мовою, вчити новонавернених любити свою Церкву, через заснування братств і конгрегацій поширювати культ Пресв. Євхаристії.

Неначе доповнюючи й розвиваючи думки о. Я. Урбана, єпископ Лозінський мовив, що вся ця місійна діяльність повинна будуватися на трьох духовних підвалинах: молитві, чистих намірах і надприродній мотивації. Національні, державні чи обрядові питання в такій роботі – тільки інструмент для досягнення мети. Православні, які стали на шлях єдності з Католицькою церквою, мають право на самостійний вибір обряду. Унійні діячі, провадячи свою місію, не можуть уникати назви “католицький” – навпаки, завжди доречно акцентувати, що йдеться про навернення, про зміну конфесії.

Однак були й ті учасники зібрання, котрі вважали, що не варто наразі вживати термін “католик”, адже ним зазвичай окреслюють представників римо-католицизму. Далі значно доцільніше залишити номенклатуру “православний” (можливо, у варіантах “римські православні” або “польські православні”)⁴. Інші, навпаки, переконували, що конвертитам краще відразу пояснювати, що стають католиками (тоді вони чітко це усвідомлюватимуть і не почуватимуться обдуреними). З огляду на дискусію, прелат Качинський запропонував ще раз обговорити й ухвалити спільне рішення з таких питань: назва унійної акції й обряду; приписи щодо зовнішнього вигляду унійного духовенства (одяг, ризи, борода та ін.); видання популярного часопису для народу. Йому частково заперечив декан Бялостока о. А. Ходико, який не бачив особливого сенсу в дискутуванні з приводу назви новонавернених тощо. Він розповів, як унійний священник Гапанович спонукав до переходу на унію православних у Фастові. Душпастир пояснив вірним, що також є православним і служить відповідно до цього обряду, але водночас й визнає папу римського, тобто є римським православним (російське православ’я ж не має патріарха, а він мусить бути) [34, s. 119–120].

Результатом II Пінської унійної конференції стали резолюції, які закликали клир:

1) дбати про відродження в Католицькій церкві візантійсько-слов’янського обряду та поширення культу Пресв. Євхаристії (це передбачало: а) впровадження занедбаних Православною церквою приписів, що є в св. Літургії та творах отців Церкви; б) створення братств Найсвятіших Тайн для мирян, у т. ч. молоді; в) відновлення з дозволу Апостольського престолу свята Пресв. Євхаристії, яке колись існувало на цій території; г) виголошування проповідей про найсвятіші таїнства та заохочування вірних до частого Причастя);

2) витлумачувати народові правдиве значення терміна “православний” у католицькому дусі, щоб його використання в Літургії чи поза нею не ставало причиною плутанини;

3) ознайомлювати народ з історією унії, яка колись була на цих землях;

4) навчаючи Божого слова в католицьких храмах східного обряду, вживати рідну мову вірян: польську – для поляків, українську – для українців, білоруську – для білорусів, російську – для росіян (така деталізація мала на меті знівелювати закиди в русифікації населення східних польських теренів за посередництвом унійної акції);

5) підготувати для православних священників-конвертитів доступною їм мовою богословські підручники з морального богослов’я, догматики та ін.;

6) видавати періодику, книжки й брошури для утвердження народу у вірі, а також інформування польського суспільства про суть унійної акції;

⁴ Свого часу аналогічні пропозиції циркулювали в середовищі українських греко-католиків у Галичині [7, с. 199–204].

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

7) засудити тенденційне висвітлення окремими польськими часописами унійної праці як негідне для католицької преси [28, с. 335].

Захід закінчився архієрейським богослужінням у латинській катедрі, яке очолив єпископ Чарнецький у співслужінні о. Й. Сліпого й інших греко-католицьких єреїт та в супроводі хору з Пінської духовної семінарії.

Завершуючи свій репортаж про перебіг II Пінської унійної конференції, о. П. Хомин написав про непересічне значення цього й попереднього з'їзду, що "стають наче парламентом нової унії і органом, котрий має за завдання контролювати, чи все у ній діється так, як сего домагаються традиції Сходу, інструкції Ап. Престола і вимоги сучасного життя. І все, що тим вимогам в унії противилось би, унійні конференції повинні усувати, бо інакше унія перестане бути нею, а стане якимсь уніятизмом або й ще чим іншим" [28, с. 335]. На погляд священника, ці завдання вже досить успішно виконуються, що забезпечує новій унії збереження східних рис із одночасним захистом права на рідну мову кожної національності-члена нової церковної організації. Одним із майбутніх завдань автор репортажу назвав рішучий опір намаганням самовільно запроваджувати непритаманні Східній церкві обрядові практики [28].

У вступній частині до збірника матеріалів II Пінської конференції було опубліковано статтю архієпископа Едварда Роппа. У ній мовилося про важливість здійснення унійної акції рідною мовою громад, на які вона спрямована (українською чи білоруською) – незважаючи на те, що російський уряд тривалий час упроваджував у церковно-народні взаємини російську мову й народ і католицькі священники східного обряду вже звикли до неї. За ствердженням владики, поширення унії в Польщі покликане зближувати народи, а для поляків ця акція є нагодою виправити гріхи своїх предків: "Залишили ми Церкву унійну на нижчому шаблі розвитку освіти, духовенство одружене й темне. Даймо їй світле, безженне і ревне духовенство. Це дасть шанс на майбутнє, що боятися зради й занепаду причин не буде. Здорова унія може дати те, що є метою щодо відносин з Польщею – щоб духовно розгорталася на схід" [34, с. 4–5].

Особливий акцент на національній компоненті в уійному русі став потужним імпульсом до вживання національних мов у церковному житті уійних громад Східної Польщі. Так, за висновком польської влади, саме завдяки діяльності священників Вацлава Оношка та Болеслава Почобка, під час перепису населення в 1931 р. 1 050 мешканців Ольпена біля Пінська ідентифікували себе білорусами. Ці парохі у своїй душпастирській та катехитичній праці, а також у повсякденному спілкуванні з парафіянами послуговувалися білоруською мовою, що сприяло формуванню національної свідомості громади. До національно свідомої частини білоруського духовенства візантійсько-слов'янського обряду належали також Зенон Шимкевич та Ян Панько [46, с. 121].

Про існування в середовищі національних спільнот Польської держави серйозних побоювань, що церковне єднання несе загрозу русифікації, свідчить допис, опублікований наприкінці 1931 р. в газеті "Przegląd Wileński". За словами його автора, який підписався псевдонімом "Scrutator", в Апостольській столиці та Європі панує переконання, що всі православні, котрі мешкають у Польщі, – це росіяни.

Тому Рим і передав духовну опіку унійною акцією приятелеві Росії єпископові д’Ербіні, а політично-історичні інструкції надходять від російського патріота князя Волконського. Тому дуже важливо донести до папи правдиву інформацію про національний склад населення східних земель Польщі та зупинити цей “наїзд Росії” із Заходу. Потрібно протестувати проти передавання опіки унійною акцією від Конгрегації східних Церков до комісії “Pro Russia”, бо саме звідти походять закулісні русифікаційні впливи Волконського. Також треба домагатися створення двох нових унійних епархій: однієї – для Білорусі з Поліссям, другої – для Волині з частинами Поділля⁵. При білоруському унійному єпископстві слід відкрити духовну семінарію, а в Римі – білоруську колегію. Таким чином вдасться знищити русифікацію в зародку й водночас стримати “грізну своїм січовим характером” українізацію. З-поміж іншого, автор висловився за паралельне проведення унійної й латинської місії [42, s. 4–6].

Однак уже незабаром той же часопис надрукував статтю-реакцію на допис *Scrutatoris*. Її автор запевняв, що озвучені побоювання (зокрема щодо Волконського як посланця Риму для русифікації унії) цілком безпідставні і є наслідком політичних інсинуацій. Як показують документи, Апостольський престол свідомий глибокого прив’язання населення Білорусі, Волині, Підляшшя до свого “синодального” обряду та відкритий на запровадження унії в тому обряді, який оберуть самі віряни. Не існує жодного римського акта, який би обмежував використання в унійній праці української чи білоруської мови й зобов’язував уживати російську, і священники-діячі унійного руху твердо дотримуються засади служіння рідною мовою віросповідної громади. Та оскільки поширеним явищем є зросійщення білорусів, які в побуті часто розмовляють російською, то душпастирям доводиться зважати й на це і, поряд із білоруською та українською, використовувати в церковному й парафіяльному служінні і російську мову. Дописувач усе ж вірить, що така ситуація є тимчасовою. Доказом спеціального розповсюдження політичними колами різної дезінформації для провокування в суспільстві ворожості до унійної акції автор публікації називав ситуацію навколо духовної семінарії в Дубні. У пресі, насамперед віленській, регулярно повідомлялося про російський характер цієї семінарії, хоча насправді факти засвідчують протилежне: серед прийнятих на перший рік вихованців більшість складають українці й білоруси; на урочистому відкритті семінарії проповіді виголошували польською й українською; українською мовою ректор з церковним хором за присутності єпископів і гостей відслужили молебень; права цієї мови у внутрішньому житті семінарії повністю дотримуються; щонеділі на публічному богослужінні звучать українські проповіді; для вивчення ж російської не відведено в семінарійному розкладі занять жодної години [45; 12].

Несприйняття унії простежувалося й у білоруському політикумі. Керівники Білоруської християнської демократії (БХД) відкидали її “польськість”, розглядаю-

⁵ Апостольський престол ще в 1930 р. звертався до польського уряду з проханням про створення для неоунійних територій двох окремих епархій – Віленсько-Пінської та Волинсько-Підляської. Однак польська влада, насторожена передачею Ватиканом питання Унійної церкви під опіку Конгрегації східних церков, відмовила під приводом, що конкордат між Польською державою й Апостольською столицею передбачав функціонування в Польщі тільки трьох католицьких обрядів: латинського, грецького та вірменського [41, s. 59; 32, s. 140–142].

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

чи неоунію як політичний акт, за допомогою якого Польща прагне “розширити свій вплив на народні маси Білорусі”, а отже, “поки унія буде пов’язана з політичними інтересами різних кіл, точніше, поки цю справу не буде вирвано із польських рук, вона приречена на загибель” [46, с. 116]. Тому БХД закликала білоруський народ “остерігатися всяких спроб польських політиків розширити [...] унію”. До 1931 р. ця білоруська політична сила бачила з польської сторони більшу небезпеку, ніж із російської [46, с. 116].

Негативне ставлення польського суспільства, уряду та значної частини духовенства до неоунійної акції поступово посилювалося. Антиунійна діяльність польських кіл стала менш публічною, однак більш скоординованою. Проведення чергової Пінської конференції, планованої на 30 серпня – 1 вересня 1932 р., опинилося під загрозою зриву. За інформацією “Ниви”, тільки завдяки постанові Апостольської нунціатури у Варшаві та наполегливості постійного керівника конференції о. д-ра К. Кулака захід таки відбувся. Навіть більше, він виявився найчисленнішим з-поміж усіх цих пінських форумів: 117 присутніх, з них 89 священників (решту становили семінаристи), з яких майже третина (30 осіб) належали до візантійсько-слов’янського обряду, у т. ч. п’ять єпископів [35, с. 11–15]. Впадало у вічі й те, що якщо на минулому з’їзді українські православні території не були представлені жодним єреєм, то цього разу їх прибуло аж десять⁶ (серед них і кілька білорусів, які досить добре володіли українською мовою). Вітання зі Львова від греко-католицького клиру надіслали ректор Богословської академії Сліпий та ігумен Галуцинський [35, с. 23].

Початком конференції традиційно стало архієрейське богослужіння, яке в каплиці духовної семінарії провів пінський римо-католицький єпископ Казимир Букраба (його попередник, владика Лозінський упокоївся наприкінці березня 1932 р.). Він же очолив зібрання, запросивши до президії найдостойніших священників: прелата Левицького, протоігумена В. Пйонткевича, Щепана Махніцького, ігуменів Климентія Шептицького й Павла Пушкарського, професорів І. Свірського та К. Кулака [35, с. 18]. Учасники конференції підготували вітального листа до президента Речі Посполитої Ігнація Мосціцького, зазначивши, що зібраний на з’їзді клир латинського і східного обряду провадить свою роботу в інтересах “держави Польської з метою запровадження правди Божої в серцях іновірців Речі Посполитої й виконання місії Польщі – поширенні віри на схід” [35, с. 23].

Природно, що більшість доповідей була присвячена унійній акції на українсько-білоруських землях – її поточному стану, проблемам і напрямкам розвитку. Усі ці виступи не залишилися без рефлексій. Скажімо, у відповідь на реферат професора Віленського університету о. д-ра І. Свірського “Св. Тайна покаєння у православних” присутні визнали вивчення цього питання дуже важливим для результативності неоунії та просили організаторів конференції на наступному зібранні приділити цій

⁶ Українство на конференції представляли: з Галичини – єпископ Чарнецький, ігумени К. Шептицький, П. Пушкарський і С. Бараник, д-р А. Ішак, о. Т. Жевуський та о. П. Хомин; з Крем’янця – протоєрей Табінський, з Терезяна на Поліссі – о. З. Каленюк; студити о. Нікон із Підляшшя й о. Меланій з Полісся, о. Юліян Гук із Коськівців на Крем’яниччині, о. І. Тилявський з Городна на Поліссі.

тематиці спеціальну увагу. Взаємодоповнювальними були доповіді альбертинського єзуїта о. А. Неманцевича і згадуваного вже священника візантійсько-слов'янського обряду з Ольпина В. Оношка про досвід розгортання унійної праці. Характеризуючи її динаміку, єреї висновували, що акція розвивається не так успішно, як очікувалося. На цей момент загальна кількість уніатів становила 23 800 вірян, 46 отців і 4 диякони. Із п'яти охоплених місією латинських єпархій (Віленської, Пінської, Луцької, Підляської й Люблінської) найбільше неоуніатів – 11 000 – налічувала Луцька, а найменше – 500 – Люблінська єпархія. Найвідкритішими на унійну акцію регіонами були Холмщина і частково Волинь. Коментуючи фактори, які перешкоджали розвиткові унійної акції, доповідачі вкотре мусили ствердити, що, з одного боку, це постійні потужні атаки із середовища Католицької та Православної церков, а з іншого – низка розбіжностей та інших проблем (брак духовенства, відповідної літератури та коштів на зведення храмів і каплиць тощо) у межах самого унійного табору. Обов'язковою передумовою успішного поширення неоунії було названо призначення окремого ординарія візантійсько-слов'янського обряду, який би вирішував і вноормовував обрядові, літургійні, дисциплінарні проблеми та був незалежним від латинських єпископів. Щоправда, така посада вже існувала – її обіймав присутній на конференції Миколай (Чарнецький), проте польські кола дуже негативно зреагували на призначення апостольським візитатором на “кресах” українця-греко-католика, польська влада не хотіла його визнавати та, попри заклики Риму, не дозволила заснувати окрему єпархію й передати владу в ній владиці Чарнецькому на правах повної юрисдикції (до того ж виключила з його візитаторської компетенції Холмщину й Підляшшя) [6, с. 71–72, 76–77]. Відтак унійні душпастирі були змушені заявити, що через відсутність єдиної координації на місцях трапляються випадки самовільних нововведень, а візитації латинських єпископів завдають радше шкоди, аніж користі, бо стають підставою для нападок з боку православних.

Увагу учасників конференції привернули доповіді пароха візантійсько-слов'янського обряду в Бобровичах на Поліссі о. Б. Почопка та новгородського римо-католицького декана о. Яна Венцкевича. Всупереч засадничим принципам унійної акції, ці єреї чітко висловлювалися за наближення східного обряду до латинських стандартів. Так, перший з них наполягав на заміні номенклатури “православний” на “правовірний”, а другий – на “католицький”. Отець Б. Почопко також наголосив, що доцільно мінімалізувати залучення до унійної праці колишніх православних священників як непевного елемента й натомість виховувати цілу когорту латинських душпастирів, щоб привести людей не тільки до однієї віри, а й до одного обряду. А о. Я. Венцкевич переконував, що унійний клир мусить змінити православне церковне облачення та запровадити в церквах додаткові богослужіння. Акцентував він і на тому, що римо-католицьке духовенство хоче бачити на східних теренах Польщі тільки латинський обряд, бо унія не має сили і скоро зазнає поразки.

Своєрідною відповіддю на такі заяви була доповідь о. Я. Урбана. Єзуїт підкреслив, що справа унії є реалізацією історичної місії Польщі, через недовершення якої та свого часу втратила державність. Те ж, що ця акція відбувається у візантійсько-слов'янському обряді, – рішення Апостольського престолу, до компетенції якого й належить це питання.

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

За підсумками конференції ухвалили: висловити вдячність римо-католицьким єреям за підтримку унійної акції; залучати до роботи для розвитку унії дияконів, катехитів, псаломників, монахинь, організувати дитячі садки та молодіжні організації; заснувати польськомовний часопис, який популяризуватиме в суспільстві суть релігії; закликати всіх єпископів встановити в році окремих унійний день, присвячений інформуванню вірних про акцію, молитві за її успіх та збору пожертв на неї. Ця конференція також завершилася урочистою Літургією в греко-католицькому обряді, яку відправив єпископ Чарнецький за участі клиру та хору вихованців Пінської духовної семінарії [35].

III Пінську конференцію суспільство сприйняло неоднозначно. Серед численних її учасників були й представники неоунійного українського та білоруського духовенства. Відповідно до прийнятих раніше постанов, організатори намагалися в різний спосіб артикулювати повагу до розвитку унійного руху в національному дусі громад-конвертитів. Тож конференційна зала була прикрашена, крім прапорів Апостольського престолу, також національними стягами поляків, українців, білорусів, литовців. Уперше на цьому зібранні в доповідях прозвучала білоруська мова (українською реферат ще на I Пінській конференції виголосив о. Й. Скрутень). "...перший прилюдний виступ білоруської мови, – за спостереженням учасника конференції о. П. Хомина, – стрінули приявні Білорусини й Українці з нетаємною радістю, натомість серед деякої частини Поляків викликав він – на диво всім – негодування" [29, с. 330]. Тривожним сигналом стало й те, що організатори заходу допустили до слова доповідачів, які виступали за латинізацію унійного обряду, і президія жодним чином не відреагувала на такі заяви [16; 29, с. 324–331].

Апостольський престол і значна когорта клиру продовжували робити кроки для поширення унії на українсько-білоруських територіях Польщі. Наприкінці 1932 р. у Варшаві створено унійну курію з повноваженнями єпархіального ординаріату. Її секретарем став організатор Пінських конференцій та очільник "Східного відділу Пінської єпископської курії" о. проф. д-р К. Кулак [23, с. 25–26]. Восени того ж року декретом комісії "Pro Russia" на семирічний випробувальний термін зорганізували конгрегацію сестер місіонерок Пресвятого Серця Христового візантійсько-слов'янського обряду з осідком у Вільні. Їхньою місією було сприяння церковному єднанню у православних областях Польщі [3]. Тоді ж у Ковелі, що на Волині, посвячено католицький храм і монастир візантійсько-слов'янського обряду оо. редemptористів [6, с. 73–74; 13].

Опираючись на резолюції III Пінської конференції, польський єпископат вирішив протягом 18–25 січня 1933 р. в усіх єпархіях Польщі провести т. зв. унійний тиждень, щоб у цей час особливо ревно просити Господа про з'єднання всіх в єдиній Христовій Церкві. Напередодні, у неділю, душпастирі мали повідомити вірянам про цю ініціативу та виголосити проповідь на тему "Христос установив одну Церкву". Впродовж усього унійного тижня після щоденного богослужіння священникам велено читати молитву за церковну злуку, в неділю (22 січня) звернутися до своїх парафійан з проповіддю "Як працювати для єдності Церкви", а після богослужіння поблагословити вірних найсвятішими таїнствами [24, с. 26]. Підляський єпископ Пшездзецький також видав окремих пастирський лист, де нагадав про встановлений Ісусом Христом при-

мат апостола Петра і його наступників у Церкві та просив молитися за відновлення її єдності. За такої нагоди архієрей також закликав не перешкоджати прагненню православних об’єднуватися, зберігаючи свій обряд (“бо кожний обряд святий”), і допомагати їм у будівництві храмів. “Коли б ми інакше робили, – наголошував Пшездзецький, – то противились би Христові і Його словам про одно стадо й одного пастиря, не були б приятелями, але ворогами Христа. Не були би ми тоді католиками, як то св. Отець, Пій XI з болем серця в серпні б. р. до мене сказав, боліючи над тим, що є такі, які противляться унійній праці. Ми стали б тоді такими гонителями Унії, якими були російський уряд і його урядники. – Боже, хорони нас від сього!” [21, с. 26–27]. Із подібним пастирським листом у лютому 1933 р. виступив і віленський римо-католицький архієпископ Ромуальд Ялбжиковський, який спростував невинуваті закиди проти новоунії й велів вірянам підтримувати її [31]. Своєю чергою, інший латинський архієпископ Петро Маньковський на сторінках часопису “Ogiens” (число за березень – квітень 1933 р.) спонукав душпастирів обох обрядів до взаємної пошани та участі в богослужіннях іншого обряду [22, с. 162].

Ось як описував процес унійної акції владика Чарнецький у березні 1933 р.: “У нас, слава Богу, хоч помалу, серед знаних труднощів, йде діло Боже наперед, цебто діло св. Унії на східнослов’ян. землях. Особливо на Волині під унію ґрунт знаменитий. За послідні місяці зголосилося до унії до 50 сіл; але женців мало. В заложених семінарі св. Отцем Пієм XI у Дубні маємо 24 клериків, але треба ще чекати. Усього маємо 46 парафій зі з’єдинених православних. На Холмщині є ОО. Василяни, мають дві станиці. На Підляшші є ОО. Студити – дві станиці, одна на Поліссі. На Білій Русі є ОО. Єзуїти (східного обряду) – три станиці, ОО. Францішкани (схід. обряду) є на Поліссі – одна станиця. Є до 40 Сестер. Брак ще осібного єпископства і порозуміння з урядом. У Ковлі маємо монастир і церкву. Вірних 300 душ і дітей в школі 30” [6, с. 75–76]⁷.

Єзуїтський унійний осередок в Альбертині теж усіляко докладався до активізації унійного руху в білоруському національному дусі. 1932 року зусиллями цих монахів вийшов друком “Білоруський календар” (у ньому, з-поміж іншого, доводилося, що білоруси – окремий від поляків народ). Із того самого року богослужіння білоруською мовою відбувалися в низці опікуваних цією чернецою спільнотою парафій Новогрудського воєводства, зокрема в Синковичах і Делятичах. Польська влада непокоїлася, що, працюючи з білоруськими вірянами, альбертинські єзуїти не перешкоджали розповсюдженню серед них ідей білоруського націоналізму й навіть власної незалежної держави [46, с. 122].

Для поширення неоунії в 1932 р. почали друкувати ще два спеціальні часописи: у Вільні – російськомовний “К соединенью” (як продовження часопису “Християнин”, що виходив у 1928–1931 рр.) і в Альбертині й Вільні – білоруськомовний “Да злучення”. А вже наступного 1933 р. – єдиний у Польській державі польськомовний унійний журнал “Ogiens”, редактором якого став один з найактивніших діячів об’єднаного руху о. Я. Урбан. Це був науково-популярний двомісячник, покликаний долати упередження й ворожість польського суспільства до унійної акції, докладно інформуючи про неї та пропагуючи екуменічний рух [44].

⁷ Про розвиток унійної акції на Волині також див. [40, с. 76–78].

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Потужним чинником, який спонукав православних, насамперед більш національно свідоме українське населення, замислюватися про перехід на унію, було збереження Православною церквою в Польщі проросійських позицій (це і відмова зняти анафему з гетьмана Мазепа, й агітація православного митрополичого часопису “Слово” за російську школу на українсько-білоруських землях, і русифікаційний курс у духовних семінаріях та богословському відділі тощо). Стримувало ж вірян передовсім те, що через відсутність повновладного окремого єпископа конвертити мусили підпорядковуватися римо-католицькому єпископату. Окрім того, надто вже частими були вияви ворожого ставлення польських кіл до неоунії. Та й у середовищі унійних діячів траплялися випадки відмови від основних принципів акції. Прикладом цього стала Пінська єпархія. З переїздом до Варшави одного з організаторів унійного руху о. К. Кулака здійснення акції в цьому владіцтві очолив капучин о. Кирило, голландець, який розмовляв польською й вивчав російську. Його помічниками призначено двох поляків – оо. д-рів Міхала Кшивицького та Алексія Петранія. Провадилася також підготовка до відкриття російськомовних курсів “для навернених духовних”, читаних польськими професорами. Сучасники констатували, що в Пінській єпархії запанувала польсько-російська атмосфера, а українсько-білоруський елемент уважався небажаним [23]. Усе це, вочевидь, частково було пов’язане із зміною підходів Апостольської столиці до реалізації ідеї неоунії. Спостерігаючи за розвитком цієї акції, у Римі дійшли думки, що через сильну національно-патріотичну мотивацію українське, білоруське й польське духовенство не здатне забезпечити ефективність унійної роботи, і вирішили делегувати в Польщу французьких, голландських та німецьких місіонерів [8].

7 вересня 1933 р. в Пінськ на чергову, вже четверту унійну конференцію зібралися 124 її учасники – 88 священників і 36 семінаристів місцевого духовного закладу [36, s. 5–9]. Найбільше єреїв прибуло із самого Пінська, Пінської дієцезії та інших білоруських земель – 45 [36, s. 5–9]. Цього разу серед них не було постійного учасника конференції, першого протоігумена східної місії оо. єзуїтів в Альбертині о. В. Пйонткевича, який відійшов до вічності 23 березня 1933 р. [43, s. 83–85]. Від імені греко-католиків з’їзд листовно привітали єпископ Хомишин і митрополит Шептицький.

Спершу всі зібрані помолилися на Літургії, яку правив пінський єпископ Букраба, а тоді почалося засідання. Однією з тем, на прохання учасників попередньої конференції, стало дослідження вчення Православної церкви про таїнство сповіді та обов’язки пенітентів. Так, о. д-р І. Свірський на підставі російської богословської літератури стверджував, що між православ’ям і католицизмом у цьому питанні немає принципових відмінностей (в обох конфесіях існує припис приступати до сповіді принаймні раз на рік, а також обов’язково перед Причастям та прийняттям інших святих таїнств). Відхилення ж, які трапляються в практиці православних (як-от колективна сповідь), виникли внаслідок втручання в життя Церкви державних чинників і ніколи не були затвержені нею. Але власне такі відхилення, – доповнював уже сказане наступний доповідач о. редемпторист Василь Величковський, – спричинилися до того, що навернені з православ’я неоуніати зазвичай дуже слабо приготувані до сповіді.

У фокус обговорення знову потрапили обрядова форма та перебіг унійної праці на східних теренах Польщі. Велике зацікавлення в присутніх викликала доповідь о. д-ра Й. Сліпого “Візантинізм як форма культури”. Згідно з його висновками, позаяк саме візантійська культура є основою північних і східних слов’янських культур – української, білоруської, російської, то для належного розвитку неоунії засадниче значення має шанобливе ставлення до візантинізму як культури та плекання її сильних сторін (причому без жодних побоювань з боку Католицької церкви щодо ймовірного негативного впливу, адже її місією і є християнізація культур) [36, s. 57–88].

Промовистим свідченням існування проблем у поширенні унійної акції на українсько-білоруських територіях Польщі стало те, що на десятому році від її започаткування єзуїт о. А. Домбровський метою своєї доповіді визначив обґрунтування тези, що розвиток унії у східному обряді є волею Риму, і то настільки категоричною, що за примус нез’єдинених православних до переходу на латинський обряд місіонерам загрожувала навіть суспенза (тимчасова заборона священнодіяти). Слушність такої позиції Апостольської столиці доводить той факт, що за посередництвом східного обряду унійна справа рухається набагато краще. Тому папа звернувся до західних монаших чинів із закликом створювати в себе окремі східні гілки (раніше це не допускалося), щоб мати змогу готувати місіонерів для унійної праці [36, s. 89–108].

З іншої перспективи необхідність здійснення унії в східному обряді розкрив парох візантійсько-слов’янської парафії в Тороканях Пінської єпархії о. Д. Новицький. Цей священник, нещодавній в’язень Соловків у більшовицькій Росії, переконував, що радянська влада, вороже налаштована до всіх католиків незалежно від обряду, не боїться поширення католицизму в латинській обрядовій традиції, на відміну від східної. Так, непоодинокими були ситуації, коли більшовики обіцяли свободу арештованим греко-католикам за умови переходу їх на римо-католицизм. А отже, можна говорити, що саме у східному обряді унія володіє найбільшим потенціалом.

Дисонансом до всіх цих виступів прозвучав реферат о. В. Почопка. Як і минулого року, цей душпастир наполягав, що навернені православні мають переходити на латинський обряд, а унійні єреї повинні бути аригуальними. Оскільки на попередніх зібраннях такі тези було відкинуто, то головуючий не вважав за доцільне проводити дискусію на цю тему.

По завершенню нарад учасники форуму постановили, що священникам-місіонерам необхідно: звертати особливу увагу на практику сповіді, що є чинником зміцнення унії та збагачення християнського життя; пізнавати суть і дух візантійської культури, аби використовувати її в унійній праці; намагатися залучати до акції якомога більше нових священників. Для порядку денного наступної конференції обрали такі питання: практичне душпастирство (уділення святих таїнств, проповідництво, література, ведення братств, суспільна й виховна акція тощо); значення обрядів у Церкві; цінність та основні риси візантійського обряду. Вирішили також для ознайомлення ширшої громадськості з візантійською церковною культурою опублікувати доповідь Й. Сліпого окремою брошурою (польською мовою). Насамкінець з’їзду його учасники мали Літургію, яку служив владика Чарнецький [36, s. 108–109].

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Підбиваючи підсумки IV Пінської унійної конференції, її делегат від галицької Греко-католицької церкви о. д-р Лев Глинка зауважив, що крім очевидних здобутків впадала у вічі й ціла низка тривожних особливостей. Так, цьогоріч конференційну залу прикрасили лише папськими й польськими національними прапорами. На конференції не було одного з її організаторів та головних натхненників білоруса о. Кулака, як і делегатів від унійного білоруського клиру (душпастирі східного обряду Оношко і Почопко не могли його повноцінно представляти, позаяк служили в Пінській єпархії). Врешті насторожувала не підтримана організаторами вимога езуїта о. Домбровського, щоб мовою з'їзду була тільки польська (начебто для кращого розуміння присутніми змісту доповідей). За словами о. Л. Глинки, все це ставить під сумнів щирість унійної акції, бо ж не можна проводити її для білорусів без білорусів, як також для українців без українців (щоправда, священник визнав, що не знає причини відсутності на зібранні білоруських єреїв – чи їх не запрошували, чи вони самі відмовилися від участі, і якщо так, то з яких міркувань) [4]. Ці коментарі о. Л. Глинки дозволяють відчувати, наскільки атмосфера навколо унійної акції була наелектризована недовір'ям, побоюваннями й підозрами.

Тим часом, очевидно й під впливом дискусій та рішень Пінських конференцій, унійні душпастирі почали запроваджувати в релігійне життя Католицької церкви візантійсько-слов'янського обряду окремі латинські засади й практики. Зокрема, у текст молитви “Вірую” додавали “філіокве” – визнання сходження Святого Духа і від Отця, і від Сина, що було однією з головних відмінностей вчення Католицької церкви від Православної. Дедалі більше поширювалося почитання Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці, Найсвятішого Серця Ісуса, католицьких святих [30, с. 312].

Наступна унійна конференція, у 1934 р., вперше за історію свого існування не відбулася. Польські часописи виділяли декілька причин цього: 1) незбіжність пропагованих на попередніх з'їздах позицій із курсом церковної політики польського єпископату на східних теренах; 2) неефективність таких зібрань, що концентрувалися на теоретичній тематиці й не впливали на практичне вирішення проблем унійного руху; 3) відмова українського та білоруського духовенства взяти участь у конференції. У відповідь на це греко-католицький часопис “Нива” писав, що за задумом пінський форум і мав стати своєрідною теоретичною надбудовою унійної акції на православних територіях Польщі. І якби впливові церковні кола прислухалися до його постанов, то акція розвивалася б значно успішніше. Також заперечувалося, що український клир вирішив проігнорувати конференцію, адже досі він завжди радо долучався до роботи цих з'їздів і докладав багато зусиль для поширення унійної акції [17, с. 324].

Ситуація довкола унійної акції залишалася надзвичайно напруженою. Польські кола сприймали неоунію як загрозу для інтересів держави, що була зацікавлена в переході православних на латинський обряд та активній полонізації українців і білорусів. Поляки протидіяли унійній акції на різних рівнях: з парламентської трибуни, через публікації в пресі, звернення різних груп та організацій, активність на місцях. Надзвичайно негативно відбивалися на справі церковної злуки випадки знищення чи відбирання православних храмів, руйнування їхніх цвинтарів, неправомірного перетягування православних громад на унію [6, с. 81–87; 15]. Зрозуміло, що потужну

протидію неоунії демонструвала і Православна церква в Польщі. Її митрополичий друкований орган “Слово” доносив до своїх читачів думку, що унійна акція є насправді політичною, бо її мета – окатоличення, а відтак ополячення православного населення. Керівництво Православної церкви закликала парафіяльний клир бути особливо відповідальним у виконанні душпастирських обов’язків, відкритим до служіння вірним, дбати про підвищення свого духовного та інтелектуального рівня й твердо триматися своєї віри. Для протидії унійній активності священників рекомендувалося проводити в округах пастирські зібрання, зорганізувати навколо храму з братчиків та сестриць “бойову дружину парафії” та уважно стежити за всіма заходами унійних діячів – “ні один рух, ні один крок уніатів у парафії не повинен випускатися з поля зору пастиря”. Пасивність у цьому протистоянні загрожувала євреям суворим покаранням. Серед іншого, вони були зобов’язані оперативно й докладно доповідати у своє благочиння про час і місце візитацій єпископа Миколая (Чарнецького) [15, с. 83], якого православні кола вважали небезпечним ворогом, “лжепастирем”, що його послав Ватикан [6, с. 80].

У такій непростій атмосфері V Пінська конференція, що датується початком вересня 1935 р., не могла пройти непоміченою для діячів та прихильників унійного руху. Цей форум об’єднав понад 80 учасників (69 священників, решта – студенти духовних семінарій у Пінську, Львові (римо-католицької) та в Потуліцах [37, s. 5–8]. За етноконфесійним складом це були 15 українців та по 7–8 білорусів і росіян, більшість з яких належали до східного обряду. Однак і на цьому з’їзді майже всі доповіді мали суто теоретичний зміст, за винятком рефератів двох єзуїтів – о. Я. Урбана (“Завдання і характер полеміки з православними”) та професора Папської семінарії в Дубні о. А. Неманцевича (“Духовенство латинського обряду й унійна праця”). Організаційним недоліком V конференції виявився брак часу на дискусію, зумовлений тим, що присутні єпископи і більшість клиру мусили їхати на освячення нової церкви східного обряду в Любешові Камінь-Каширського повіту, зведеної стараннями місцевих оо. капуцинів. “Малося вражіння, – ділився відчуттями о. П. Хомин, – що конференція наче боїться торкатись актуальних питань унійної акції в Польщі” [26, с. 315]. Показово й те, що, як зауважив той самий автор, організатори тогорічного пінського форуму не використали жодної національної символіки в оздобленні зали засідань [14, с. 4; 26].

Як зазначалося в краківському періодичному виданні “Oriens”, попри збереження засади виголошення рефератів рідною для доповідача мовою, тільки одна доповідь на цьому зібранні прозвучала українською, і жодна – білоруською чи російською. Зате під час дискусії, виступи в якій за обсягом і змістовим наповненням нерідко дорівнювали повноцінним доповідям, українська мова, мабуть, таки переважала. Визнаючи, що різномовність виголошених рефератів часто ускладнює, а то й унеможлиблює деяким учасникам конференції розуміння сказаного, кореспондент часопису наполягав, що для пінського форуму такий підхід має залишатися незмінним, бо саме він запобігає підозрам у політичному підґрунті унійної акції. Автор допису вказав на необхідність створення на цьому зібранні спеціального виконавчого комітету, який дбав би про втілення в життя резолюцій Пінських конференцій. Через його відсутність

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

окремі постанови так і не зреалізовано (наприклад, друк підручників з богослов'я для священників-конвертитів). Цей комітет також міг би забезпечити одностайність у проведенні унійної акції та її підтримку на теренах усіх п'яти єпархій, які вона охоплює. Для швидшого розвитку акції дописувач пропонував якнайактивніше залучати до неї сестер-монахинь та ширші кола світських католиків [39; 20].

На V Пінській конференції було ухвалено: 1) закликати о. Я. Урбана видати книжку з вичерпним обговоренням закидів православних полемістів проти католицизму; 2) опублікувати латинською мовою та в польському перекладі Апостольські конституції “Demandata”, “Allatae sunt” і “Orientalium dignitas” із додатком витягів з інших папських заяв у справі східних обрядів; 3) відновити запроваджену III Пінською конференцією практику присвячення Церквою окремого дня для повчання католиків обох обрядів про єдність Церкви та унійну акцію, молитов у цьому наміренні, а також, можливо, збірки пожертв на унійну справу. Наступний з'їзд у Пінську запропоновано провести через два роки і заслухати на ньому по три доповіді на день [26; 37].

Незважаючи на заходи Апостольського престолу та самовіддану працю місіонерів, унійна акція через постійні труднощі (насамперед ворожість і протидію з боку різних польських чинників) поступово пригасала. Це спонукало римського понтифіка 27 травня 1937 р. видати чергову інструкцію щодо душпастирства над католиками східного обряду на українсько-білоруських землях Польської держави – “*Instructio de cura pastorali christifidelium orientalium in Archidioecesi Vिल्ненсі ac in Dioecesis Siedlensі, Luceoriensі, Pінсcensі, Lublіnensі vel aliis in dioecesis ditionis Polonicae extra Galitiam degentium*” [25, с. 350]. Цей документ став “системним зібранням попередніх інструкцій та правових норм, задекларованих Апостольським престолом” [30, с. 314]. Водночас у ньому значною мірою відображалися ті проблеми, які активно обговорювалися учасниками Пінських унійних конференцій. Папа закликав духовенство місійних єпархій використовувати новітні засоби пропаганди для популяризації ідеї навернення православних на католицизм та для спростування хибних уявлень і упереджень щодо неї. Вселенський архієрей нагадував, що східні й латинський обряди однаково трактуються Католицькою церквою і священники не можуть легковажити цим чи намовляти православних приймати тільки латинський обряд, натомість повинні виявляти повагу й любов до східних обрядів. Прищеплення вірним глибокого розуміння ідеї церковної єдності належало здійснювати шляхом добре підготовлених проповідей на богослужіннях та дописів у католицькій періодиці. Рекомендувалося також якнайшвидше заснувати духовні й світські товариства, члени яких посилено студіювали б справу єдності Церков та захищали її. Так само дуже бажаними називалися різні унійні з'їзди, налагодження взаємодопомоги та співучасть у церковних урочистостях католицьких громад обох обрядів.

Новостворені унійні парафії й надалі підпорядковувалися латинській єпархії, щоб у майбутньому Апостольській столиці було легше вноормувати всі адміністративні питання. У тих парафіях, що об'єднували до сотні вірян, мала діяти каплиця, до якої регулярно приїжджав би душпастир східного обряду для задоволення релігійних потреб пастви. Якби ж збудувати каплицю не вдалося, то богослужіння у східному обряді слід було здійснювати при спеціально виділеному для цього вівтарі в найближчому костелі. До

душпастирства в неоунійних парафіях краще залучати насамперед випускників Східної папської семінарії в Дубні, а також жіночі й чоловічі чернечі ордени обох обрядів (для налагодження співпраці з ними римо-католицькі єпископи отримували повноваження, які спершу належали виключно Апостольському престолові). “Інструкція” радила дуже виважено підходити до прийняття в Католицьку церкву православних священників, чітко притримуючись інструкції від 26 травня 1929 р. Згідно з нею, кожен такий душпастир мусив принаймні чотири місяці навчатися на курсах “Cursus pro reformando ac instruendo Clero e schismate converso” в Луцьку, а також засвідчити свою щирю прихильність до Римо-католицької церкви та правдиву побожність, і лише тоді міг бути допущеним до виконання духовних обов’язків. Не тільки не забороненим, а навіть бажаним визнавалося розумне товаришування католицького клиру з православним.

На унійних священників покладался обов’язок прищеплювати вірянам любов до Апостольського престолу як однаково турботливого щодо католиків обох обрядів. Для посилення відчуття єдності з Католицькою церквою єреї мали впроваджувати узгоджені з вимогами східного обряду римо-католицькі релігійні практики – богослужіння на честь Пресвятої Євхаристії та Пресвятого Серця Христового. “Інструкція” закликала також організовувати братства Пресвятої Євхаристії, Християнської науки, Матері Божої Неустанної Помочі та ін.

Спеціально наголосив папа на важливості національного чинника в здійсненні унійної акції на території Польської держави. Так, понтифік зобов’язував священників при викладанні релігії в школах послуговуватися мовою місцевого населення, користуватися відповідними підручниками й іншими дидактичними матеріалами. Те саме стосувалося проповідування у храмі. Одночасно Апостольська столиця чітко приписувала всім діячам унійної акції уникати будь-яких національних чи політичних суперечок [25].

Символічно, що саме на VI Пінській конференції, яка розпочала свою роботу 1 вересня 1937 р., унійні діячі змогли вперше ознайомитися зі змістом цієї папської інструкції, досі ніде не публікованої. Учасники конференції були сильно вражені контрастом між прописаними там засадами і реальною ситуацією. Через політичні впливи справа церковного єднання провадилася не так, як задумувалося, і не приносила очікуваних плодів.

VI Пінська конференція зібрала 85 єреїв і 26 студентів духовних закладів – Пінської (9) та Полоцької (4) семінарій, римо-католицької семінарії у Львові (4), колегіуму єзуїтів у Пінську (8), загалом 111 осіб [38, s. 5–8]. Яскраво пропольське спрямування мали виступи в дискусії краківських ксьондзів – каноніка Станіслава Мистковського і професора Міхала Нехая. Та чи не найприкріше вразила присутніх аналогічна тональність доповіді о. Доната Новицького – священника візантійсько-слов’янського обряду, який закидав унійним діячам нелояльність до держави. Згладжували неприємні емоції ґрунтовні й виважені реферати оо. ректора Й. Сліпого, проф. А. Іщака, В. Оношка, Яна Герматюка та ін.

Описуючи перебіг цього зібрання, кореспондент газети “Przegląd Wileński” повідомляв, що воно отримало незначний суспільний резонанс, “минуло блідо, ухвалило безбарвні резолюції...” [19, с. 400; 47]. Це стало наслідком того, що “між

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

польським католицизмом, справжні тенденції якого в нас дуже виразні, та уніонізмом нема ніяких близьких точок, а є зате багато полярних протилежностей, яких не приховає сьогодні жодне виправдання, жодна дипломатія. Ідеологічні розбіжності між ними не вдасться нічим засипати, вирівняти, затушувати” [19, с. 400; 47]. Автор припустив, що зовсім не випадковим є скасування раніше запланованого приїзду на конференцію апостольського нунція в Польщі монсеньйора Кортесі, який, вочевидь, не хотів уже на початках свого перебування в країні псувати взаємини з владою, котра не приховує неприхильного ставлення до Пінських конференцій, особливо на тлі програми цілковитої полонізації “кресів”. Проте найбільше впадала у вічі відсутність апостольського візитатора Миколая (Чарнецького), який був учасником усіх попередніх з’їздів у Пінську (пояснення, що єпископ мусив виїхати до Бельгії для ординації єреїв, виглядало непереконливо, бо досі він узгоджував свої численні закордонні поїздки з участю в пінських форумах). Попри високий рівень організації конференції та виголошених на ній доповідей, годі було позбутися й враження, “що комусь дуже залежало на тому, щоб вона пройшла під гаслом полонізації унійного руху (наче для пожвавлення полонізації православ’я), а через це знебарвлення уніонізму від найменших домішок українізму і білоруськості. [...] Уніонізм у нас може мати предметом своєї актуальності тільки білорусів і українців, тож немає нічого дивного, що польський націоналізм трактує уніонізм із виразною тенденцією” [19, с. 398–399; 47]. Наступну конференцію постановили провести через чотири роки [38]. Однак реалізації цих планів перешкодила Друга світова війна.

Основними проблемами, які обговорювалися на Пінських унійних конференціях 1930–1937 рр., були історичний досвід унійних акцій та обрядові аспекти єднання Церков. Широко висвітлювані у пресі зібрання знайшли свій відгук у суспільстві і з новою силою привернули його увагу до ідеї неоунії на українсько-білоруських землях у Польщі. Досягненням цього форуму духовенства було призначення папою спеціального апостольського єпископа-візитатора для католиків візантійсько-слов’янського обряду в Польщі. Таку гідність обійняв о. редemptорист Миколай (Чарнецький) – український священник греко-католицького обряду.

Важливою рисою Пінських конференцій став їхній національний характер: забезпечуючи новій унії збереження східного обряду, вони захищали право на вживання рідної мови кожної національності-члена нової церковної організації. Український і білоруський народи, відстоюючи свої мовні права у релігійній сфері, зуміли протистояти русифікаційним та полонізаційним процесам. Це з часом викликало негативне ставлення до неоунійної акції в польському суспільстві, у т. ч. серед представників уряду та духовенства.

Пінські конференції продемонстрували, що неоунія відіграла позитивну роль у розвитку національної ідентичності українського й білоруського народів, поставивши на порядок денний національний чинник.

1. Білі круки. *Нива*. 1930. Ч. 12. С. 486–487.

2. Всячина. Закінчення візитаційної подорожі Преосв. Чернецького. *Нива*. 1931. Ч. 7–8. С. 316–317.

3. Всячина. Нова монаша конгрегація. *Нива*. 1932. Ч. 9. С. 343.
4. Глинка Л., о., др. IV. Унійна Конференція в Пінську. *Нива*. 1933. Ч. 9. С. 332–338.
5. З голосів преси. Виленська преса про унійні справи. *Нива*. 1931. Ч. 7–8. С. 302–307.
6. Йосиф Т., о. ЧНІ. Николай Чарнецький Ч.Н.І. Єпископ-Ісповідник. Йорктон, Саск. Канада, 1980. 281 с.
7. Колб Н. Конфесійний і національний аспекти самовизначення українських греко-католиків у ХІХ – на початку ХХ століть. Дискусія щодо назви Церкви й обряду / Русь, Малоросія, Україна: галицькі українці у пошуках власного імені (ХІХ – перша половина ХХ століть) / наук. ред. Орлевич І.; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України; Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. Львів: Логос, 2021. С. 199–204.
8. Колодний А. М. Дискурс державно-церковної політики в II Речі Посполитій. URL: <https://ukrtextbook.com/istoriya-religi%D1%97-v-ukra%D1%97ni-kolodnij-a-m/istoriya-religi%D1%97-v-ukra%D1%97ni-kolodnij-a-m-diskurs-derzhavno-cerkovno%D1%97-politiki-v-ii-rechi-pospolitij.html>.
9. М. Кл. [М. Клосовський]. На манівцях. (З приводу одної статті у справі взаємин незединого православного Сходу з католицькою Церквою). *Нива*. 1931. Ч. 1. С. 16–23.
10. На шляху до правильної розв’язки уніонного питання. *Нива*. 1931. Ч. 2. С. 41–44.
11. Нехіть поляків до Унії. *Нива*. 1930. Ч. 9. С. 357.
12. о. М. Т. З голосів преси. “Правдивий білоруський голос”. *Нива*. 1932. Ч. 5. С. 190–195.
13. Посвячення церкви ОО. Редемптористів в Ковлі. *Нива*. 1932. Ч. 10. С. 381–382.
14. Пята Унійна Конференція в Пінську. *Діло*. 1935. 10 верес. Ч. 241. С. 4.
15. Стоколос Н. Г. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану в Польщі (1923–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 1999. № 4. С. 74–89.
16. Унійна конференція в Пінську. *Діло*. 1932. 11 верес. Ч. 202. С. 1–2.
17. Унійна конференція в Пінську. *Нива*. 1934. Ч. 9. С. 324.
18. Федоров І. О. Уніатская политика Ватикана в Западной Беларуси в довоенные годы (1919–1939). Гродно, 1985. 227 с.
19. Х. З голосів преси. Пінська Унійна Конференція на сторінках преси. *Нива*. 1937. Ч. 11. С. 397–403.
20. Х. З голосів преси. Унійна конференція в Пінську в освітленню преси. *Нива*. 1935. Ч. 10. С. 351–356.
21. Х. З унійних справ. Пастирський лист єп. Пшездзецкого про Унію. *Нива*. 1933. Ч. 1. С. 26–27.
22. Х. З унійних справ. Свіже число Ogiens-y. *Нива*. 1933. Ч. 4. С. 162.
23. Х. З унійних справ. Унійна централа в Варшаві. *Нива*. 1933. Ч. 1. С. 25–26.
24. Х. З унійних справ. Унійний тиждень в Польщі. *Нива*. 1933. Ч. 1. С. 27.
25. Х. Нова інструкція Ап. Престолу в справі церковного Зєдинення. *Нива*. 1937. Ч. 9–10. С. 350–353.
26. Хомин П., о. На унійній конференції в Пінську. *Нива*. 1935. Ч. 9. С. 308–318.
27. Хомин П., о. Уніонна конференція в Пінську. *Нива*. 1930. Ч. 5. С. 183–191.
28. Хомин П., о. II. Унійна Конференція в Пінську. *Нива*. 1931. Ч. 9. С. 321–336.
29. Хомин П., о. III. Унійна конференція в Пінську. *Нива*. 1932. Ч. 9. С. 324–331.

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

30. Чорнописька В. З. Специфіка канонічно-правового статусу “нової унії” в східних воєводствах Польщі (1923–1937). *Вісник національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: Юридичні науки. 2016. Т. 1. № 11. С. 307–316.
31. List pasterski J. E. ks. Arcybiscupa Wileńskiego. *Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym wschodu*. Kraków, 1933. Marzec-kwiecień. Zesh. 2. S. 33–35.
32. Mironowicz A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. *Elpis*. 2004. T. 6. N. 9–10. S. 140–142.
33. Pamiętnik I-ej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej w Pińsku (23–24 IV 1930 roku).
34. Pamiętnik II Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej w Pińsku (1, 2 i 3 IX 1931 roku). Pińsk, Drukarnia Diecezjalna, 1932.
35. Pamiętnik III-ej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej w Pińsku (30, 31 sierpnia i 1 września 1932 roku). Pińsk: Drukarnia Diecezjalna, 1933.
36. Pamiętnik IV-ej Pińskiej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej (7, 8, 9 września 1933 roku). Pińsk, Drukarnia Diecezjalna, 1934.
37. Pamiętnik V-ej Pińskiej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej (5, 6 i 7 września 1935 roku).
38. Pamiętnik VI-ej Pińskiej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unii Kościelnej (1, 2 i 3 września 1937 roku). Pińsk, Drukarnia Diecezjalna, 1939.
39. Piąta konferencja unijna. *Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym Wschodu*. 1935. Wrzesień – październik. S. 144–146.
40. Rozwój akcji unijnej na Wołyniu. *Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym wschodu*. Kraków, 1933. Maj – czerwiec. Zesh. 3. S. 76–78.
41. Rzemieniuk F. Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. Neounia. Lublin: TNKUL. Wydaw., 1999. S. 59.
42. Scrutator. Kwestja zasad. Unja religijna. *Przegląd Wileński*. 1931. Nr. 22. S. 4–6.
43. Ś. p. O. Protoigumen Włodzimierz Piątkiewicz. *Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym wschodu*. Kraków, 1933. Zesh. 3. S. 83–85.
44. Suławka A. R. Dookoła akcji unijnej. Dwumiesięcznik “Oriens” (1933–1939) jako piśmo propagujące neounię w II Rzeczypospolitej. URL: <https://histmag.org/Dookola-akcji-unijnej.-Dwumiesiecznik-Oriens-1933-1939-jako-pismo-propagujace-neounie-w-II-Rzeczypospolitej-7294>.
45. Super-scrutator. W odpowiedzi “Scrutatorowi”. *Przegląd Wileński*. 1932. Nr 1–2. S. 8–10.
46. Swiryd A. N. Национальный аспект деятельности католической церкви византийско-славянского обряда в Западной Беларуси 1923–1939. *Wrocławskie Studia Wschodnie*. 2013. Vol. 17. C. 115–124.
47. Vigilans. Szósta konferencja unijna. (List z Pińska). *Przegląd Wileński*. 1937. Nr 7. S. 6.

References

- (1930). Bili kruky [White crows], *Нyва*, (12), 486–487 (in Ukr.).
- (1932). Vsiachyna. Nova monasha kongregatsiia [Everything. New monastic congregation], *Нyва*, (9), 343 (in Ukr.).
- (1931). Vsiachyna. Zakinchennia vyzytacii noi podorozhi Preosv. Chernetskoho [Everything. The end of the visit of Rev. Chernetsky], *Нyва*, (7/8), 316–317 (in Ukr.).

4. Hlynka, L., o., dr. (1933). IV. Uniina Konferentsiia v Pinsku [IV. Union Conference in Pinsk], *Nyva*, (9), 332–338 (in Ukr.).
5. (1931). Z holosiv presy. Vylenska presa pro uniini spravy [From the voices of the press. Vilnius press about union affairs], *Nyva*, (7/8), 302–307 (in Ukr.).
6. Yosyf, T., o. ChNI. (1980). Nykolai Charnetskyi Ch.N.I. Yepyskop-Ispovidnyk [Fr. CSsR. Nykolai Charnetsky CSsR Bishop-Confessor], Yorkton, Sask. Kanada, 281 (in Ukr.).
7. Kolb, N. (2021). Konfesiinyi i natsionalnyi aspekty samovyznachennia ukrainskykh hreko-katolykiv u XIX – na pochatku XX stolit. Diskusiia shchodo nazvy Tserkvy i obriadu [Confessional and national aspects of self-determination of Ukrainian Greek Catholics in the 19th – early 20th centuries], *Rus, Malorosii, Ukraina: halytski ukraintsi u poshukakh vlasnoho imeni (XIX – persha polovyna XX stolit)*, Lviv: Lohos, 199–204 (in Ukr.).
8. Kolodnyi, A. Dyskurs derzhavno-tserkovnoi polityky v II Rechi Pospolytii [Discourse of state and church policy in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth]. Retrieved from <https://ukrtextbook.com/istoriya-religi%D1%97-v-ukra%D1%97ni-kolodnij-a-m/istoriya-religi%D1%97-v-ukra%D1%97ni-kolodnij-a-m-diskurs-derzhavno-cerkovno%D1%97-politiki-v-ii-rechi-pospolitij.html> (in Ukr.).
9. M. Kl. [Klosovskyi, M.] (1931). Na manivtsiakh. (Z pryvodu odnoi statti u spravi vzaie-myn neziedynenoho pravoslavnoho Skhodu z katolytskoiu Tserkvoiu) [On the deception. (On one article on the relationship between the ununited Orthodox East and the Catholic Church)], *Nyva*, (1), 16–23 (in Ukr.).
10. o. M. T. (1932). Z holosiv presy. “Pravdyvyi biloruskyi holos” [From the voices of the press. “True Belarusian voice”], *Nyva*, (5), 190–195 (in Ukr.).
11. (1932). Posviachennia tserkvy OO. Redemptorystiv v Kovli [Consecration of the Redemptorist Church in Kovel], *Nyva*, (10), 381–382 (in Ukr.).
12. (1935). Piata Uniina Konferentsiia v Pinsku [The Fifth Union Conference in Pinsk], *Dilo*, (241), 4 (in Ukr.).
13. Stokolos, N. (1999). Neouniia yak eksperyment skhidnoi polityky Vatykanu v Polshchi (1923–1939 rr.) [Neounia as an experiment in the eastern policy of the Vatican in Poland (1923–1939)], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (4), 74–89 (in Ukr.).
14. (1932). Uniina konferentsiia v Pinsku [Union Conference in Pinsk], *Dilo*, (202), 1–2 (in Ukr.).
15. (1934). Uniina konferentsiia v Pinsku [Union Conference in Pinsk], *Nyva*, (9), 324 (in Ukr.).
16. Fiodorov, I. (1985). Uniatskaia politika Vatikana v Zapadnoi Bielarusi v dovoiennyie gody (1919–1939) [Uniate policy of the Vatican in Western Belarus in the prewar years (1919–1939)], Grodno, 227 (in Rus.).
17. X. (1937). Z holosiv presy. Pinska Uniina Konferetsiia na storinkakh presy [From the voices of the press. Pinsk Union Conference in the press], *Nyva*, (11), 397–403 (in Ukr.).
18. X. (1935). Z holosiv presy. Uniina konferetsiia v Pinsku v osvittleniu presy [From the voices of the press. Pinsk Union Conference in press coverage], *Nyva*, (10), 351–356 (in Ukr.).
19. X. (1933). Z uniinykh sprav. Svizhe chyslo Oriens-u [On Union Affairs. Fresh number of Oriens], *Nyva*, (4), 162 (in Ukr.).
20. X. (1933). Z uniinykh sprav. Uniina tsentralia v Varshavi [On Union Affairs. Union Headquarters in Warsaw], *Nyva*, (1), 25–26 (in Ukr.).

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

21. X. (1933). Z uniinykh sprav. Uniinyi tyzhden v Polshchi [On Union Affairs. Union Week in Poland], *Nyva*, (1), 27 (in Ukr.).

22. X. (1933). Z uniinykh sprav. Pastyrskiy lyst ep. Pshezdzieckoho pro Uniu [On Union Affairs. Pastoral letter of Bishop Przezdziecki about the Union], *Nyva*, (1), 26–27 (in Ukr.).

23. X. (1937). Nova instruktsiia Ap. Prestolu v spravi tserkovnoho Ziedynennia [New instruction of the Ap. Throne in the matter of ecclesiastical unification], *Nyva*, (9–10), 350–353 (in Ukr.).

24. Khomyn, P. (1935). Na uniinii konferentsii v Pinsku [At the union conference in Pinsk], *Nyva*, (9), 308–318 (in Ukr.).

25. Khomyn, P. (1930). Unionna konferentsiia v Pinsku [Union Conference in Pinsk], *Nyva*, (5), 183–191 (in Ukr.).

26. Khomyn, P. (1931). II. Uniina Konferentsiia v Pinsku [The Second Union Conference in Pinsk], *Nyva*, (9), 321–336 (in Ukr.).

27. Khomyn, P. (1932). III. Uniina konferentsiia v Pinsku [The Third Union conference in Pinsk], *Nyva*, (9), 324–331 (in Ukr.).

28. Chornopyska, V. (2016). Spetsyfyka kanonichno-pravovoho statusu “novoi unii” v skhidnykh voievodstvakh Polshchi (1923–1937) [Specifics of the canonical and legal status of the “new union” in the eastern voivodships of Poland (1923-1937)], *Visnyk natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”*. *Seria: Yurydychni nauky*, (1, 11), 307–316 (in Ukr.).

29. (1933). List pasterski J. E. ks. Arcybiscupa Wileńskiego [Pastoral letter by J. E. Fr. Archbishop of Vilnius], *Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym wschodu*, Kraków, (2), 33–35 (in Pol.).

30. Mironowicz, A. (2004). Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku [The Orthodox Church in Poland in the 19th and 20th centuries], *Elpis*, (6, 9–10), 140–142 (in Pol.).

31. (1931). Na shliakhu do pravylnoi rozviazky unionnoho pyttannia [On the way to the correct solution of the union question], *Nyva*, (2), 41–44 (in Ukr.).

32. (1930). Nekhit poliaktiv do Unii [Reluctance of Poles to the Union], *Nyva*, (9), 357 (in Ukr.).

33. (1931). Pamiętnik I-ej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej w Pińsku (23–24 IV 1930 roku) [Diary of the 1st Priestly Conference on the Church Union [!] in Pinsk (April 23-24, 1930)], Pińsk: Drukarnia Diecezjalna (in Pol.).

34. (1932). Pamiętnik II-ej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej w Pińsku (1, 2 i 3 IX 1931 roku) [Diary of the 2nd Priestly Conference on the Church Union [!] in Pinsk (1, 2 and 3 September 1931)], Pińsk: Drukarnia Diecezjalna (in Pol.).

35. (1933). Pamiętnik III-ej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej w Pińsku (30, 31 sierpnia i 1 września 1932 roku) [Diary of the 3rd Priestly Conference on the Church Union [!] in Pinsk (30, 31 August and 1 September 1932)], Pińsk: Drukarnia Diecezjalna (in Pol.).

36. (1934). Pamiętnik IV-ej Pińskiej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej (7, 8, 9 września 1933 roku) [Diary of the 4th Priestly Conference on the Church Union [!] in Pinsk (7, 8, 9 September 1933)], Pińsk: Drukarnia Diecezjalna (in Pol.).

37. (1936). Pamiętnik V-ej Pińskiej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji [!] Kościelnej (5, 6 i 7 września 1935 roku) [Diary of the 5th Priestly Conference on the Church Union [!] in Pinsk (September 5, 6 and 7, 1935)] (in Pol.).

38. (1939). Pamiętnik VI-ej Pińskiej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unii Kościelnej (1, 2 i 3 września 1937 roku) [Diary of the 6th Priestly Conference on the Church Union [!] in Pinsk (1, 2 and 3 September 1937)], Pińsk: Drukarnia Diecezjalna (in Pol.).
39. (1935). Piąta konferencja unijna [The Fifth Union Conference in Pinsk], *Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym Wschodu*, wrzesień – październik, 144–146 (in Pol.).
40. (1933). Rozwój akcji unijnej na Wołyniu [Development of the union action in Volhynia], *Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym wschodu*, Kraków, maj – czerwiec, (3), 76–78 (in Pol.).
41. Rzemieniuk, F. (1999). Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. Neunia [Catholic Church of the Byzantine-Slavic rite. Neunia], Lublin, TNKUL. Wydaw., s. 59 (in Pol.).
42. Scrutator (1931). Kwestja zasad. Unja religijna [A matter of rules. Religious union], *Przegląd Wileński*, (22), 4–6 (in Pol.).
43. (1933). Ś. p. O. Protoigumen Włodzimierz Piątkiewicz [St. Mr. Father Protohegumen Włodzimierz Piątkiewicz], *Oriens. Dwumiesięcznik poświęcony sprawom religijnym wschodu*, Kraków, (3), 83–85 (in Pol.).
44. Suławka, A. R. Dookoła akcji unijnej. Dwumiesięcznik “Oriens” (1933–1939) jako piśmo propagujące neounię w II Rzeczypospolitej [Around the union action. The bimonthly “Oriens” (1933–1939) as a magazine promoting the neunia in the Second Polish Republic]. Retrieved from <https://histmag.org/Dookola-akcji-unijnej.-Dwumiesiecznik-Oriens-1933-1939-jako-pismo-propagujace-neounie-w-II-Rzeczypospolitej-7294> (in Pol.).
45. Super-scrutator (1932). W odpowiedzi “Scrutatorowi” [In response to the ‘Scrutator’], *Przegląd Wileński*, (1–2), 8–10 (in Pol.).
46. Swiryd, A. N. (2013). Natsionalnyi aspekt dieiatelnosti katolichieskoi tserkvi vizantijsko-slavianskoho obriada v Zapadnoi Bielarusi 1923–1939 [The national aspect of the Catholic Church of the Byzantine-Slavic rite in Western Belarus in 1923-1939], *Wrocławskie Studia Wschodnie*, (17), 115–124 (in Rus.).
47. Vigilans (1937). Szósta konferencja unijna. (List z Pińska) [The Sixth Union Conference (Letter from Pinsk)], *Przegląd Wileński*, (7), 6 (in Pol.).